

Ο ΕΠΙ ΓΑΛΛΟΥ ΚΑΙ ΟΥΓΑΛΕΡΙΑΝΟΥ ΣΦΟΔΡΟΣ ΔΙΩΓΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤ' ΑΥΤΟΝ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΑΣΑ ΕΙΡΗΝΗ

Ἐπὶ Δεκίου γενικὸς διωγμὸς, παρὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σφοδρότητα, μόνον ἐπὶ ἓν διήρκεσεν ἔτος, διότι λίαν ταχέως ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ μέσου ὁ Δέκιος. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Αὐτοκράτορος Γάλλου (251—253) ἐξηκολούθησεν ὁ διωγμὸς, κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ἁγ. Διονυσίου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Κυπριανοῦ Καρχηδόνας, φθοροποιὸς δὲ λοιμὸς διεδόθη καθ' ἅπαν τὸ κράτος, συνεπακολουθησάμενος ὑπὸ λιμοῦ καὶ αὐχμοῦ. Ἡ ἐθνικὴ κοινωνία στερουμένη ἡθικοῦ χαλινοῦ διεξεδήλωσεν ὅλην αὐτῆς τὴν ἀγριότητα καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην. Ἐκαστος ἐθνικὸς μόνον περὶ τῆς ἰδίας ἐσκέπτετο ζωῆς. Οἱ δεσμοὶ τῆς συγγενείας καὶ τῆς φιλίας διερραγήσαν. Οἱ ἀσθενοῦντες οὐδεμιᾶς ἐτύγγανον περιποιήσεως, οἱ δ' ἀποθνήσκοντες ἐρρίπτοντο ἀπὸ τῶν παραθύρων τῶν οἰκιῶν εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ἔμενον ἄταφοι. Ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἀπηρυθύνθη τότε πρὸς τοὺς Χριστιανούς τῆς Καρχηδόνας ὑποδεικνύων τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς διώκτας αὐτῶν καὶ ἐχθρούς, οἳ οἱ ἦσαν οἱ ἐθνικοί¹. Ὑπὸ τὴν εὐλογητὴν ἐπίδρασιν τῶν προτροπῶν τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου ἐκινήθη ὁ ζήλος τῶν Χριστιανῶν, ὧν πλεῖστοι ἔπεσαν θύματα τοῦ καθήκοντος αὐτῶν θάπτοντες τοὺς θνήσκοντας καὶ περιποιούμενοι τοὺς ἐκ τῆς ἐπιδημίας προσβαλλομένους. Ὁμοίως καὶ ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας παρεκίνησε τοὺς Χριστιανούς νὰ πράξωσι τὸ καθήκον αὐτῶν. Πλεῖστοι καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Χριστιανοὶ ἔπεσαν θύματα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος τούτου, ὡς ἔγραφε βραδύτερον ὁ ἅγιος Διονύσιος². Οἰκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αὐτοθυσία τῶν Χριστιανῶν ἐνεποίει μεγάλην ἐντύπωσιν ἐπὶ τῶν

1. Cypriani, de mortalitate cap. 15.

2. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,22.

ἔθνικῶν, ὧν ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμόν. ¹ Ἀλλὰ τὸ μέγα πλῆθος τοῦ ἔθνικοῦ ὄχλου ἔμεινεν ἀσυγκίνητον, νέαν δὲ μάλιστα εὗρεν ἀφορμὴν ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Διότι ὁ Αὐτοκράτωρ Γάλλος, πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν ἐπὶ τῇ λοιμικῇ ἐπιδημίᾳ, ἐξέδοτο διάταγμα, δι' οὗ διετάσσοντο πάντες οἱ Ῥωμαῖοι ὑπῆκοοι καὶ προσφεροσὶ θυσίαν τοῖς θεοῖς, ὡς ἦτο δ' ἀκόλουθον οἱ Χριστιανοὶ ἠρνήθησαν νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς αὐτό, ὁ δὲ ὄχλος ἤρξατο κραυγάζων κατ' αὐτῶν ². Ἐν Κορχηδόνι ἠκούοντο φωναὶ «τὸν Κυπριανὸν εἰς τοὺς λέοντας». Ὁ Ἐπίσκοπος Ῥώμης Κορνήλιος ἐξωρίσθη, τελευτήσας ἐν τῇ ἐξορίᾳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 253. Καὶ ἐξελέγη μὲν μετὰ μῆνα διάδοχος αὐτοῦ ὁ Λούκιος, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐξωρίσθη. Κατεδιώχθη καὶ ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐν Κορχηδόνι, ὁ δὲ ἅγιος Διονύσιος ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοὺς Χριστιανοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ³.

Ἀλλὰ λίαν ταχέως ἐξεβλήθη ἐκ μέσου ὁ Γάλλος. Ὁ Ἐπαρχος τῆς Παννονίας Αἰμιλιανὸς ἀνεκηρύχθη Αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ 253, ἐκστρατεύσας δὲ κατ' αὐτοῦ ὁ Γάλλος ἐφονεύθη. Ἀντεπεξῆλθεν ὁμοῦ κατ' αὐτοῦ ὁ Οὐαλεριανὸς ὅστις, φονευθέντος τοῦ Αἰμιλιανοῦ, ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ στρατιωτῶν, κατέλαβε τὴν Αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν (253—260). Τὸ τέλος ὁμοῦ τοῦ Οὐαλεριανοῦ ὑπῆρξεν οἰκτροτάτον καὶ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης. Διότι τῷ 260 ἐν ἀτυχεῖ ἐκστρατείᾳ κατὰ τῶν Περσῶν συνελήφθη ὑπ' αὐτῶν αἰχμάλωτος καὶ ἐξηφανίσθη.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ οἱ Χριστιανοὶ ἀπῆλυσαν ἡσυχίας καὶ εὐημερίας, καίτοι ἐνιαχοῦ οἱ διωγμοὶ ἐξηκολούθουν. Οὕτω δὲ Ἑλληνικῆς οἰκογένεια ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ῥώμην μεταβᾶσα καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἐλκυσθεῖσα ἐπὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ῥώμης Στεφάνου (253—257) διένειμε τὸν πολὺν αὐτῆς πλοῦτον εἰς

1. Γρηγορίου Νύσσης, Βίος Γρηγορίου θαυματουργοῦ, Πατρ. Migne 45, 956,7.

2. Cypriani, Epist. 55. Πρβλ. Διονυσίου Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐρμάμονα, παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,10.

3. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Μέγας, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1918. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ συνεκεντρώθησαν αἱ παρ' Εὐσεβίῳ διασωθεῖσαι περὶ τῶν διωγμῶν εἰδήσεις τοῦ Διονυσίου, πρβλ. Ch. L. E. Feltz, Διονυσίου λείψανα. The letters and other remains of Dionysios of Alexandria, Cambridge 1904.

τοὺς πτωχοὺς τῆς Ρώμης. Ὑποπτοὶ ἐπὶ τούτῳ γενόμενοι καὶ καταγεληθέντες ἐπὶ μακρὸν ἀνεκρίνοντο πρὸς ὑπόδειξιν κεκοιμημένων θησαυρῶν, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον ὡς Χριστιανοὶ οὐ μόνον ὁ πατὴρ Ἄδριανός καὶ ἡ μήτηρ Παυλίνα μετὰ τῶν τέκνων Νέονος καὶ Μαρίας, ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ πρῶτον ἐλκύσας αὐτοὺς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν συγγενῆς αὐτῶν Ἰππόλυτος, οἱ κατηχήσαντες αὐτοὺς Εὐσέβιος πρεσβύτερος καὶ Μάρκελλος διάκονος, ἀλλὰ καὶ ὁ Μάξιμος ὅστις κατὰ τὰς ἀνακρίσεις ἐλκύσθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Πιθανῶς δὲ ταυτοχρόνως, περὶ τὸ 256 ἐμαρτύρησε καὶ ἕτερον ζεύγος Χριστιανῶν ὁ Χρῦσανθος καὶ ἡ Δαρεία οἵτινες ἐτάφησαν ζῶντες¹. Παρὰ τὰ μεμονωμένα ὁμοίως ταῦτα παραδείγματα ἐπὶ τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἀπήλαιον ἡσυχίας οἱ Χριστιανοὶ «οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις οὕτω τῶν πρὸ αὐτοῦ Βασιλέων εὐμενῶς καὶ δεξιῶς διετέθη οὐδ' οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν Χριστιανοὶ γεγονέναι ὡς ἐκεῖνος οἰκειότατα ἐν ἀρχῇ καὶ προσφιλέστατα φανερῶς ἦν αὐτοὺς (τοὺς Χριστιανούς ἀποδεχόμενος καὶ πᾶς ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν πεπλήρωτο καὶ ἦν Ἐκκλησία Θεοῦ». Ταῦτα ἔγραφεν ὁ ἅγιος Διονύσιος περὶ τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ἀλλὰ βραδύτερον ἐφήρμοζεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ρῆσιν τῆς Ἀποκαλύψεως (13,15) περὶ τοῦ θηρίου ᾧ «ἐδόθη στόμα λαλεῖν μεγάλα καὶ βλασφημίας, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία πόλεμον ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο». Διότι ἐνῶ, ὡς εἶπομεν, οἱ Χριστιανοὶ ἀπήλαιον ἡσυχίας, συνεπεία τῆς ὁποίας καὶ τινες τῶν ἐξορίστων Ἐπισκόπων ὡς ὁ Λούκιος Ρώμης († 5 Μαρτίου 254) ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἑαυτῶν ἑδρας, αἴφνης τῷ 257 ἀνέλαβεν ὁ Οὐαλεριανὸς φοβερὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν², εἴτε διότι δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τάσεις τοῦ Δεκίου, εἴτε διότι διετέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συμβούλου αὐτοῦ Μακριανοῦ, ὡς πληροφοροεῖ ὁ Διονύσιος. Ὁ Μακριανὸς εἶχε στενὰς πρὸς τοὺς μάγους σχέσεις, μάλιστα τοὺς Αἰγυπτίους, ἐχρησιμοποίησε δὲ κατὰ τῶν Χριστιανῶν τὰς παλαιὰς κακὰς κατ' αὐτῶν καὶ ψευδεῖς φήμας. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ τῷ 257 ἐξέδωκεν ὁ Οὐαλεριανὸς διάταγμα, δι' οὗ ἀπηγορεύοντο αἱ συναθροίσεις τῶν Χριστιανῶν ἐν τοῖς κοιμητηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτῶν τόποις, ἐξωρίζοντο δὲ οἱ μὴ θέλοντες νὰ θύσωσι τοῖς θεοῖς κληρικοί. Ἐν Ρώμῃ ἄγνωστος ἀριθμὸς Χριστιανῶν φοβερὸν ὑπέστη θάνατον. Κατὰ

1. P. Allard, Les dernières persécutions du troisième siècle, Paris 1898, σ. 43 - 48.

2. Patrick J. Healy, The Valerian Persécution 1905.

τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τῶν ἁγίων Χρυσάνθου καὶ Λαρείας συνηθροίσθησαν πολλοὶ Χριστιανοὶ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς νέας ὁδοῦ Γαλαρίας. Ἀντιληφθέντες αὐτοὺς Ῥωμαῖοι στρατιῶται ἀπέφραξαν τὴν ὄπην τοῦ κοιμητηρίου διὰ λίθων καὶ οὕτω οἱ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ προσευχόμενοι ἐτάφησαν ζῶντες ¹.

Ἄμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ διατάγματος ὁ διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου Αἰμιλιανὸς προέτρεψε προφορικῶς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Διονύσιον νὰ συμμορφωθῇ πρὸς αὐτό, μὴ στέργοντα δὲ συνέλαβε μετ' ἄλλων τεσσάρων κληρικῶν, Φαύστου, Μαξίμου, Μαρκέλλου καὶ Χαϊρήμονος. Κατὰ τὸ σωζόμενον δὲ τῆς δίκης πρωτόκολλον ὁ Αἰμιλιανὸς προέτρεψε νὰ προσκυνήσωσι τοὺς «κατὰ φύσιν θεοὺς», τοὺς σώζοντας τὴν βασιλείαν τῶν Αὐτοκρατόρων, ἐπιλανθανόμενοι «τῶν παρὰ φύσιν θεῶν». Ὁ Διονύσιος ἀπεκρίνατο «οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι θεοὺς, ἀλλ' ἕκαστοὶ τινες οὓς νομίζουσιν. Ἡμεῖς τοίνυν τὸν ἓνα Θεὸν καὶ Δημιουργὸν τῶν ἀπάντων τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρίσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλίηνῳ σεβαστοῖς, τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν καὶ τούτῳ διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὅπως ἀσάλευτος διαμείνῃ προσευχόμεθα». Ὁ Αἰμιλιανὸς εἶπε «τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύσει καὶ τοῦτον εἶπερ ἔστι θεός, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκελεύσθητε καὶ θεοὺς οὓς πάντας ἴσασι». Εἶνε λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Οὐαλεριανὸς δὲν ἀπαιτεῖ διὰ τοῦ διατάγματος αὐτοῦ ἄρνησιν τοῦ Χριστοῦ παρὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς ἀπήτην οἱ πρὸ αὐτοῦ διώξαντες τὸν Χριστιανισμὸν Αὐτοκράτορες. Ζητεῖ ἀπλῶς παρὰ τῶν Χριστιανῶν νὰ πιστεύωσι μὲν ἂν θέλωσιν εἰς τὸν Χριστὸν νὰ προσκυνῶσι δὲ καὶ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς θεοὺς, καθ' ὃν τρόπον ἔπραττον καὶ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων οἱ ὀπαδοί. Τοιαύτην ἀπαίτησιν ἐπαρουσίασεν ὁ Αἰμιλιανὸς ὡς ἐκδήλωσιν φιλανθρωπίας καὶ ἄκρας συγκαταβάσεως τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ἦγνόει ὅμως ὅτι διὰ τούτους ἡ προσκύνησις τῶν ψευδῶν θεῶν ἦτο ἄρνησις τοῦ μόνου ἀληθοῦς θεοῦ, διότι ἡ θρησκεία ἦτο δι' αὐτοὺς ἔργον συνειδήσεως καὶ οὐχὶ ἐξωτερικῶν τύπων, οἷον ἦτο διὰ τοὺς ἔθνικούς. Τούτου ἕνεκα εἰς τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν τοῦ Αἰμιλιανοῦ εἶπεν ὁ ἅγιος Διονύσιος. «Ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν». Ὁ Αἰμιλιανὸς ἐχαρακτήρισε τοὺς Χριστιανούς ὡς «ἀχαρίστους καὶ ἀναισθήτους τῆς πραότητος» τῶν Αὐτοκρατόρων

1. Acta Sanctorum, Octobrii X, 48!

διέταξε δὲ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Διονυσίου μετὰ τῶν τεσσάρων κληρικῶν εἰς ἔξορίαν, ὀρίσας τόπον αὐτῆς τὸ χωρίον τῆς Λιβύης Κεφρωῦ. Ὁ τῆς Καρχηδόνος Ἐπίσκοπος Κυπριανὸς ἐξωρίσθη συνεπείᾳ τοῦ διαταγματος τοῦ Οὐαλεριανοῦ εἰς Κούροβιν ἐπαρχιακὴν πόλιν τῆς Ἀφρικής. Ὁμοίως ἐξωρίσθησαν καὶ ἄλλοι κληρικοί¹. Ἀλλὰ τὸν τόπον τῆς ἔξορίας αὐτῶν μετέβαλον ταχέως εἰς κέντρον ἀποστολικῆς δράσεως. Ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐπιστολὰς θαυμασίας ἔγραψεν οὐ μόνον πρὸς τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν τῆς Καρχηδόνος ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐν ἄλλοις τόποις ἐξορίστους. Ὁ ἅγιος Διονύσιος διὰ μὲν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ συνεκράτει τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Χριστιανούς, ἐν δὲ τῇ Κεφρωῦ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐλιθοβολήθη, ὕστερον δὲ διὰ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ πλείστους εἴλκυσε εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ τοιαύτη τῶν Ἐπισκόπων καὶ λοιπῶν κληρικῶν δράσις, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, τὰ μάλιστα τὸν Χριστιανισμόν ὠφέλησε. Πολλαχοῦ, ὡς ἐν Καρχηδόνι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κυπριανοῦ, «τὸ παράδειγμα τῶν ἱερέων ἠκολούθησε μέγα μέρος τοῦ λαοῦ... συνενούμενοι μετὰ τῶν ποιμένων διὰ τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης συνεξωρίσθησαν καὶ συνεκλείσθησαν ἐν φυλακαῖς». Οἱ κατὰ τόπους διοικηταὶ προσεπάθησαν νὰ περιστείλωσι τὴν δρᾶσιν τῶν Ἐπισκόπων. Ὁ Αἰμιλιανὸς διέταξε τοὺς εἰς διαφόρους τόπους τῆς Αἰγύπτου ἐξορίστους νὰ μεταβῶσιν εἰς τοὺς περὶ τὴν Μαρεώτιδα ἀγρίους καὶ ἐρημικοὺς τόπους, συνεπείᾳ δὲ τῆς διαταγῆς ταύτης ὁ ἅγιος Διονύσιος ἀπήχθη εἰς τὸ χωρίον Κολλουθίων, παρὰ τὴν Μαρεώτιδα. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐξεπλήρου τὰ ποιμαντικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, πολλῶ μᾶλλον ὅτι προσήρχοντο πρὸς αὐτὸν οἱ Χριστιανοὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ συνεκρότουν μετ' αὐτοῦ τὰς ἱεράς συνάξεις. Ὡστε τὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διάταγμα τοῦ Βαλεριανοῦ δὲν ἀπέδωκε τὰ προσδοκηθέντα ἀποτελέσματα. Διὰ δευτέρου ὁμοῦ διατάγματος, κατ' Αὐγούστον τοῦ 258 δημοσιευθέντος, οἱ μὲν κληρικοὶ πάντες ἀνεξαιρέτως κατεδικάζοντο εἰς θάνατον, οἱ δὲ χριστιανοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔστεροῦντο τῶν ἀξιωματῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν, ἐμμένοντες δὲ εἰς τὸν Χριστιανισμόν κατεδικάζοντο εἰς θάνατον, ἢ εἰς ἔξορίαν καὶ τέλος οἱ ὑπηρετοῦντες ἐν τῇ βασιλικῇ Αὐλῇ, μάλιστα οἱ δοῦλοι καὶ ἀπελευθέροι, ἐμμένοντες ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ἐθεωροῦντο

1. Cypriani, Epist. 76.

κτῆμα τοῦ Ἀυτοκράτορος καὶ δέσμιοι ἀπεστέλλοντο εἰς τοὺς βασιλικούς ἀγρούς ¹.

Συνεπεία τοῦ δευτέρου τούτου διατάγματος τοῦ Θεοδοσιανοῦ ἤρξατο φοβερός διωγμός, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ἠπεδέχθη αὐτὸν μετὰ μεγάλης γενναιότητος καὶ ἐτοιμότητος, οὐδεὶς δ' ἀπολύτως ἀναφέρεται ἀποστάς τῆς πίστεως. Τῇ 6 Ἀυγούστου 258 Σίξτος ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης καταληφθεὶς ἀπροόπτως μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τοῦ Πρετεξτάτου ἀπεκεφαλίσθη ἐπὶ τόπου, πολλοὶ δ' ὡσαύτως τῶν διακόνων αὐτοῦ ἐφονεύθησαν ². Παρὰ τοῦ διακόνου Λαυρεντίου ἀπήτει ὁ Ἐπαρχος Ρώμης τοὺς θησαυροὺς τῆς Ἐκκλησίας, ὑποσχεθεὶς δὲ οὗτος παρουσίασε τὴν ἐπομένην ἡμέραν πλῆθος πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν, οὓς ἔτρεφεν ἡ Ἐκκλησία. ³ Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπῆρξαν πολλοὶ μάρτυρες ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ νέοι καὶ γέροντες καὶ κόραι καὶ πρεσβύτεδες, καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἱ μὲν διὰ μαστίγων καὶ πυρὸς οἱ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικήσαντες, τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασιν». Ἐν Καρχηδόνι ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος αὐτῆς Κυπριανὸς τῇ 14 Σεπτεμβρίου 258. Ὁ δικάσας αὐτὸν Ἀνθύπατος Γαλέριος Μάξιμος μετὰ τὰς πρώτας ἐρωτήσεις περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Κυπριανοῦ ἠξίωσε παρ' αὐτοῦ νὰ προσφέρῃ θυσίαν κατὰ τὰς διαταγὰς τῶν Ἀυτοκρατόρων. Μετὰ τὴν ἄρνησιν προέτρεψεν αὐτὸν νὰ σκεφθῆ, ἀλλ' ὁ Κυπριανὸς εἶπεν ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην τοιαύτης σκέψεως καὶ ὅτι ὁ Ἀνθύπατος ἔπρεπε νὰ πράξῃ ὅ,τι διατάχῃ. Ὁ Ἀνθύπατος συσκεφθεὶς τότε μετὰ τοῦ περὶ ἑαυτὸν συμβουλίου εἶπεν ἀπειθυμόμενος πρὸς τὸν Κυπριανόν: ἐπὶ μακρὸν ἔζησας ἐν ἀσεβείᾳ ἐννοίαις καὶ συνήγαγες πάνυ πολλοὺς ὀπαδοὺς τῇ ἀσεβεῖ σου συνομοσίᾳ. Ἐδειξας σαυτὸν ἐχθρὸν τοῖς ῥωμαϊκοῖς θεοῖς καὶ τοῖς νόμοις, οἱ ἱεροὶ καὶ σεπτοὶ ἡγεμόνες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σὲ πείσωσιν ὅπως ἐκπληρώσῃς τὰς ῥωμαϊκὰς θρησκευτικὰς τελετὰς «τῷ αἵματί σου ἁγιασθήτω ὁ νόμος». Μετὰ τοὺς λόγους τούτους ἐξήνεγκε τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν, δι'

1. C y r i a n i, Epist. 80.

2. Αὐτόθι.

3. Ὁ ἅγ. Λαυρέντιος κατεδικάσθη νὰ κατῆ ζῶν ἐπὶ πεφυρακτωμένης ἐσχάρας, τῇ 10 Ἀυγούστου 258. Καίόμενος ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς εἶπε «στρέψατέ μοι ἐπὶ τὸ ἕτερον ἵνα καλῶς ψηθῶ». Καὶ μετὰ τοῦτο προσέθηκε, «Γεῦθητε καὶ ἴδετε ὅτι αἱ σάρκες τῶν χριστιανῶν ὀπιτημέναί εἰσιν ἠδύτεραι μᾶλλον ἢ ὦμαί!» P. A l l a r d, ἐνθ' ἁγ. σ. 92 ἔξ.

ἤς κατεδικάζετο ὁ Κυπριανὸς εἰς τὸν διὰ ξίφους θάνατον. Τοῦτο δὲ ἀκούσας ὁ Κυπριανὸς εἶπε «τῷ θεῷ χάρις!» Ἀξιοσημείωτον δ' ὅτι ὁ ἔθνικὸς ὄχλος ὅλως ἀπαθῶς παρακολούθησε τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ. Ἐν τῇ εἰρκτῇ τῆς Καρχηδόνας πάντες οἱ χριστιανοὶ τῆς πόλεως ἐπεσεκέφθησαν αὐτὸν κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνδόξου μαρτυρίου αὐτοῦ παρίσταντο πολλοὶ περὶ αὐτὸν Χριστιανοὶ καὶ δὴ καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, εἰς οὓς ἔδωκε τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ ὁ ἅγιος. Τὰς χεῖρας αὐτοῦ προσέδεσεν εἰς τῶν πρεσβυτέρων, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἠπλώσαν ὀνόνας ἴν' ἀποσταῆν εἰς αὐτὰς τὸ αἷμα τοῦ ἁγίου. Ταῦτα πάντα θεώμενος ὁ ἔθνικὸς ὄχλος οὐδὲν εἶπε κατὰ τῶν Χριστιανῶν ¹. Καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ δὲ τὴν αὐτὴν ἐτήρησε στάσιν. Ἐκεῖ τῇ 21 Ἰανουαρίου 259 συνελήφθη ὁ Ἐπίσκοπος Φρουκτοῦζος μετὰ τῶν διακόνων Ἀύγοριου καὶ Εὐλογίου, προσήχθη πρὸ τοῦ Ἀνθυπάτου Αἰμιλιανοῦ ὅστις μετὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ τῶν τριῶν ὅτι εἰσι χριστιανοὶ ἔρριψεν αὐτοὺς εἰς τὴν εἰρκτὴν καὶ εἶτα κατεδίκασεν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Οἱ πιστοὶ ἐλευθέρως συνήθροισαν τὰ ὑπολειφθέντα λείψανα αὐτῶν, παρισταμένων πλείστον ἔθνικῶν ². Ἔτι σαφέστερον ἐξεδηλώθη ἡ εὐμενὴς σχέσις τῶν ἔθνικῶν πρὸς τοὺς χριστιανούς ἐν Νουμηδίᾳ, ἔνθα μεταξὺ τῶν συλληφθέντων εἰς Χριστιανός, ὁ Ἰάκωβος, ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ ἑαυτὸν ὡς κληρικὸν ἵνα τύχη τοῦ μαρτυρίου. Ὁ Φλαβιανὸς ὁμοίως εἰς τῶν συλληφθέντων ἦτο πράγματι διάκονος καὶ ἠγαπᾶτο ὑπὸ τοῦ ἔθνικοῦ ὄχλου, ὅστις κατὰ τὴν δίκην περιεκύκλωσεν αὐτὸν καὶ παρεκάλει μετὰ δακρύων νὰ προσφέρῃ θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ὕστερον ἄς φρονῇ καὶ ἄς ζῆ ὅπως θέλει. Ὁ Φλαβιανὸς ἀπέκρουσε τοῦτο. Ὅταν δὲ κατεδικάσθησαν οἱ λοιποὶ καὶ ἤλθεν ἡ σειρὰ αὐτοῦ ὁ ἔθνικὸς ὄχλος ὅπως σώσῃ αὐτὸν ἐκραύγαζεν ὅτι δὲν εἶνε διάκονος. Ὁ Φλαβιανὸς διεμαρτύρετο ἰσχυρίζομενος, ὅτι εἶνε διάκονος, ἀλλ' ὁ δικαστὴς ἀνέβαλε τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Μετὰ δύο ἡμέρας προσεκάλεσε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸ δικαστήριον καὶ ἠρώτησε διατὶ ψεύδεται καλῶν ἑαυτὸν διάκονον ἐνῶ δὲν ἦτο τοιοῦτος. Δὲν ψεύδομαι, ἀπήντησεν ὁ Φλαβιανός, «ψεύδεται, ψεύδεται» ἀνεφώνησεν ὁ ὄχλος ὁ ἔθνικός, ὅστις παραδόξως

1. P. Allard, ἐνθ. ἀν. σ. 179 ἐξ An b é, L'Eglise et l'état dans la seconde moitié du IIIe siècle, Paris 1885, σ. 432 ἐξ. Ruinar t, Acte martyrum, σ. 305 ἐξ. R. Kno p f, Ausgewählte Märtyreracten, Tübingen u. Leipzig 1901, σ. 75 ἐξ.

2 Ruinar d, ἐνθ' ἀν. σ. 264 ἐξ.

πως καὶ ἔγγραφον περὶ τούτου μαρτυρίαν ἔδωκεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φλαβιανὸς ἐπέμενε βεβαίῳ ὅτι ἦτο κληρικὸς καὶ κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ Οὐαλεριανοῦ ὡς τοιοῦτος θὰ καταδικάζετο εἰς θάνατον, οἱ ἔθνικοι ἀγνοοῦντες πὺς νὰ σώσωσιν αὐτὸν ὑπέδειξαν εἰς τὸν δικαστὴν νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸν εἰς βασάνους, ἐλπίζοντες ὅτι ὁ Φλαβιανὸς θὰ ἐξηναγάζετο ν' ἀρηθῆ ὅτι ἦτο διάκονος. Βλέπων ὅμως ὁ δικαστὴς τὴν ἐν ταῖς βασάνοις καρτερίαν τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ τὴν ἐπιμονὴν κατεδίκασε τέλος αὐτὸν εἰς θάνατον¹.

Ἡ πρὸς τὸν ἅγιον τοῦτον μάρτυρα συμπάθειά τῶν Χριστιανῶν, ἰδιορρυθμῶς ἐκδηλωθεῖσα, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἔθνικοι ἤρξαντο συμβεβαζόμενοι μετὰ τῶν Χριστιανῶν, εἰθίσθησαν βλέποντες αὐτοὺς ἐν μέσῳ αὐτῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς ἐπισήμου πολιτείας ἣτις ἐξηκολούθησεν ἀπηνῶς τοὺς Χριστιανούς καταδιώκουσα. Ἐν Ἀφρικῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐμαρτύρησαν τότε ὁ Μαρριανός, Λούκιος καὶ Μοντανός, ἐν Παλαιστίνῃ δὲ ὁ Πρίσκος Μάλχος καὶ Ἀλέξανδρος, καέντες ζῶντες ἐν Καισαρείᾳ, ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Νικηφόρος, ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας ὁ Παρηγόριος καὶ ὁ Λέων, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ὁ ἅγιος Κύριλλος, μικρὸς παῖς ἔθνικοῦ πατρός². Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ κατὰ τόπους διοικηταὶ ἐφαρμόζοντες τὰ διατάγματα τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἐξηκολούθουν καταδικάζοντες εἰς θάνατον καὶ μικροὺς ἔτι παῖδας διὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις, τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διέτρεχε τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Καβύλων εἰς Νουμηδίαν, τῶν Φράγκων εἰς τὴν Ἰσπανίαν, τῶν Γότθων εἰς τὴν Μικρασίαν, τῶν Γερμανῶν εἰς τὴν Γαλλίαν, τῶν Περσῶν εἰς Μεσοποταμίαν. Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας τῶν βαρβάρων πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν κατεσφάζοντο ἀλλὰ κατὰ θεῖαν πρόνοιαν οἱ αἰχμαλωτιζόμενοι Χριστιανοὶ διέδιδον εἰς αὐτοὺς τὸν Χριστιανισμόν. Κατὰ τὴν πρὸς τοὺς Πέρσας ἐκστρατείαν ἀπώλετο, ὡς εἶπομεν καὶ ὁ Οὐαλεριανός.

Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Γαλλικὸς (260—268) ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνεκρηρύχθη Ἀυτοκράτωρ, ἐστερεῖτο ὅμως προσόντων κυβερνήτου, οἶον ἀπῆται τὸ καταρρέον Ρωμαϊκὸν κράτος. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Σαλονίνη, γενναία προστάτις τῶν Νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, ἦτο πιθανῶς Χριστιανή, καὶ εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς εἴτε συνε-

1. Αὐτόθι, σ 275 ἐξ.

2. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 91 ἐξ.

πεία τοῦ τραγικοῦ τέλους τοῦ πατρός του, ὅπερ ἀπεδόθη εἰς τὴν θείαν δίκην, διετέθη ἀμέσως εὐνοικωτάτα πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Ἀνεκάλεσεν ἀμέσως τὰ κατ' αὐτὸν διατάγματα τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Χριστιανούς ἐλευθέρως νὰ ἐκτελῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα. Τὰ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν διατάγματα ἢ «προγράμματα» τοῦ Γαλλινοῦ δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ διεσώθη ἐν Ἑλληνικῇ ἀδοκίμῳ μεταφράσει γράμμα τοῦ Γαλλινοῦ πρὸς τὸν ἅγιον Διονύσιον καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς Αἰγύπτου Ἐπισκόπους, δι' οὗ ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Χριστιανούς ἡ ἐλευθέρω τέλεσις τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Ὁ δὲ Εὐσέβιος προσαγαγὼν ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ τὸ ἀνωτέρω γράμμα προσέθηκεν ὅτι «καὶ ἄλλη τοῦ αὐτοῦ (Γαλλινοῦ) διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους Ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία»¹.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πληροφορίας ταύτης τοῦ Εὐσεβίου τινὲς τῶν ἐπιστημόνων ὑπέλαβον ὅτι τὰ διατάγματα τοῦ Γαλλινοῦ ἀνέτρεψαν πάντα τὰ ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τῶν ἐξῆς Αὐτοκρατόρων διατάγματα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὅτι ἐπομένως ὑπὸ τοῦ Γαλλινοῦ πρώτου ἀεγνωρίσθη ὁ Χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία ἐπιτετραμμένη (religio licita). Πρόφανῶς ὅμως ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶνε ὀρθή, διότι, ὡς παρετηρήθη ἤδη, ἐν τοῖς διατάγμασι τοῦ Γαλλινοῦ δὲν ὑπάρχει ἄδεια περὶ ἐλευθέρως προσελεύσεως εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, οὐδὲ λέγεται ἐν αὐτοῖς ὅτι ἀνακαλοῦνται τὰ τῶν προηγουμένων Αὐτοκρατόρων διατάγματα. Ἀνεκλήθησαν, κυρίως εἰπεῖν, τὰ τοῦ Οὐαλεριανοῦ διατάγματα δι' ὧν εἶχε καθορισθεῖ νέα μορφή διωγμοῦ. Ταύτην μόνον καταργεῖ ὁ Γαλλινοῦς. Ἀνακαλεῖ τὸ διάταγμα δι' οὗ ἀπηγορεύετο τοῖς Χριστιανοῖς τὸ συνέρχεσθαι εἰς τὰ κοιμητήρια καὶ τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀλλὰ δὲν ἀνακαλεῖ καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ. Ἡ ρωμαϊκὴ πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ τοῖς Χριστιανοῖς τὰ ἴδια αὐτῶν κοιμητήρια, διότι κατ' ἀρχὴν οἱ τόποι τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἐθεωροῦντο ἱεροὶ καὶ ἀπαρραβίαστοι. Ἱεροὶ καὶ ἀπαρραβίαστοι ἐθεωροῦντο καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ τόποι ἐν οἷς ἐθάπτοντο κακοῦργοι, καίτοι δὲ κατεδιώκοντο τὰ σωματεῖα καθόλου, ὡς εἶδομεν, ἀεγνωρίζοντο ἐκεῖνα ὧν τὰ μέλη ἐμερίμων περὶ τῆς ταφῆς τῶν θνησκόντων μελῶν αὐτῶν, τὰ *collegia funeraticia*, ὧν ἡ ἴδρυσις ἐπετρέπετο ἔτι καὶ τοῖς δούλοις.

1. Παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,13.

Ὡς τοιοῦτο σωματεῖον ὁ Χριστιανισμὸς εὗρεν ἄσυλον ἐν ταῖς κατακόμβαις. Οἱ τάφοι τῶν γεχοῶν αὐτοῦ ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῶν νόμων, τοῦτου δ' ἔνεκα σπανιώτατα ἐπὶ τοῦ ἔθνικοῦ ὄχλου παρεβιάσθησαν. Ἀλλ' ὁ Οὐαλεριανὸς θέλων νὰ πλήξῃ καιρίως τὸν Χριστιανισμὸν ἀφῆρεσε ἀπ' αὐτοῦ δικαίωμα ὅπερ καὶ εἰς κακούργους ἀνεγνωρίζετο ¹. Ὁ Γαλλιηνὸς ἀπέδωκεν ἀπλῶς τὸ ἀφαιρεθὲν τοῦτο δικαίωμα. Ἀλλὰ βεβαίως ἢ παραχώρησις τοῦ δικαιώματος τοῦ συνέρχεσθαι τοὺς Χριστιανούς ἐν τοῖς κοιμητηρίοις καὶ τοῖς ἱεροῖς αὐτῶν τόποις καὶ τοῦ ἐλευθέρως τελεῖν τὰ τῆς θρησκείας ἡτό τι σπουδαιότατον. Περί τινος τῶν τὰ μάλιστα εὐνοϊκῶς διατεθέντων πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἐρρήθη, ὡς εἶδομεν, ὁ Christianos esse passus est. Ὁ Γαλλιηνὸς δὲν ἠνέχθη ἀπλῶς τοὺς Χριστιανούς ἀλλὰ καὶ διατάγματα ὑπὲρ αὐτῶν ἐξέδωκε.

Ὅτι ὅμως τὰ διατάγματα ταῦτα δὲν ἔβηκαν τέρμα εἰς τοὺς διωγμοὺς καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν πολλαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ ἐπὶ τοῦ Γαλλιηνοῦ ἐξηκολούθησαν, μάλιστα ἔνεκα τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας, ἣτις ἐπεκράτησε διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Μακριανοῦ καὶ τῆς ἀνακηρύξεως αὐτοῦ ὡς Αὐτοκράτορος. Οὕτω δ' ἔμαρτύρησεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ὁ Χριστιανὸς Μαρίνος. Οὗτος ἦτο ἀξιωματικός, κενωθείσης δὲ τῆς θέσεως κεντυριῶνος ἐν τῇ ἐν ἧ ὑπηρετεῖ λεγεῶνι παρουσιάσθη ὡς ὑποψήφιος πρὸς κατάληψιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἀνταπαιτητῆς τις τῆς θέσεως κατήγγειλεν αὐτὸν ὡς Χριστιανόν, ἐπομένως μὴ θυσιάζοντα εἰς τοὺς Αὐτοκράτορας. Προσαχθεὶς πρὸ τοῦ δικαστοῦ ὁ Μαρίνος ὡμολόγησεν ὅτι τὸ ὄντι ἦτο Χριστιανός. Τῷ ἐδόθη τρίωρος προθεσμία ἵνα σκεφθῆ. Ἐξελθόντα τοῦ πραιτωρίου συνήντησεν αὐτὸν ὁ Ἐπίσκοπος τῆς Καισαρείας Θεότεκνος, κρατήσας δὲ αὐτὸν τῆς χειρὸς καὶ συνομιλήσας ὠδήγησεν εἰς τὸν ναόν. Ἐκεῖ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἔκειτο τὸ Εὐαγγέλιον. Ὁ Ἐπίσκοπος δείξας διὰ μὲν τῆς μᾶς χειρὸς τὸ Εὐαγγέλιον διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὸ ξίφος ὅπερ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Μαρίνος «ἔκλεξον μεταξὺ τῶν δύο εἶπεν». Ὁ Μαρίνος ἔθηκε τὴν χεῖρα ἀνευ δισταγμοῦ ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου ὑποδειλῶν ὅτι προτιμᾷ τὸ μαρτύριον. Καὶ ὁ Ἐπίσκοπος εἶπεν «ἔχον τοίνυν τοῦ Θεοῦ καὶ τύχοις ὧν εἴλου παρ' αὐτοῦ δυναμούμενος καὶ βιάδιζε μετ' εἰρή-

1. P. Allard, Le Christianisme et l'Empire Romain de Neron à Theodose. Paris 1897, σ 83 ἔξ. Harnack, Gallienus, Realencyklopädie f. prot. Theologie und Kirche³, VI, 353 ἔξ.

νης» Συμπληρωματικῆς τῷ ὄντι τῆς τριώρου προθεσμίας προσῆλθεν ὁ Μαρίνος πρὸς τὸν δικαστὴν καὶ ὁμολογῆσας ἑαυτὸν Χριστιανὸν κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ ξίφους θάνατον. Ἐν Καισαρείᾳ εὐρίσκετό τις Χριστιανὸς Ἀστέριος ὀνόματι, ῥωμαῖος συγλητικὸς, «βασιλευσι προσφιλῆς καὶ πᾶσι γνώριμος, εὐγενείας τε ἕνεκα καὶ περιουσίας». Οὗτος ὅλως ἀφόβως ἔδειξεν ὅτι ἦτο χριστιανός, διότι περιβαλὼν διὰ πολυτελοῦς ἔσθητος τὸ σκῆνος τοῦ ἁγίου μάρτυρος καὶ περιστείλας πλουσιῶς ἀπεκόμισεν αὐτό, πάντων θεωμένων. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ἀστερίου ἐγνώσθη καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδεὶς παρουσιάσθη κατηγορὸς αὐτοῦ, ἔμεινεν ἀνενόχλητος ὁ Ἀστέριος¹. Πρόδηλον, δ' ὅτι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι κατεδικάσθη ὁ Μαρίνος εἰς θάνατον κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ, ἐπομένως δὲν εἶνε ὀρθὴ ἡ γνώμη τῶν φρονούντων ὅτι ὑπὸ τοῦ Γαλλιανοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεκηρύχθη religio licita. Ἡ Ἐκκλησία ἔτυχε προσωρινοῦς εἰρήνης ἐπ' αὐτοῦ.

Τὸ κράτος ὅμως ἔταράσσετο ἑσωτερικῶς τε καὶ ἑξωτερικῶς, ἐκ τῆς ταραχῆς δ' ἐκείνης πολλαχοῦ ἔπασχον καὶ οἱ Χριστιανοί. Μετὰ τὸν ἐν Θράκῃ ὄλεθρον τοῦ ἀποστάτου Μακριανοῦ παρουσιάσθη ἐν Αἰγύπτῳ ἕτερος ἀποστάτης ὁ Αἰμιλιανός, ὅστις ἦτο ὁ ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ Ἐπαρχὸς τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ καταδικάσας εἰς ἔξοριαν τὸν ἅγιον Διονύσιον. Τὰ ρωμαϊκὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Θεόδοτον ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπολιόρκησαν αὐτὸν ἐν τῷ Βρουχείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας. Διὰ τῆς σώφρονος ἐπεμβάσεως δύο διαπρεπεστάτων Χριστιανῶν τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Ἀνατολίου, ἀμφοτέρων γενομένων ὕστερον κατὰ διαδοχὴν Ἐπισκόπων Λαοδικείας, ὁ ἀποστάτης Αἰμιλιανὸς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῆ εἰς τὸν Θεόδοτον².

Θανόντος δὲ τοῦ Γαλλιανοῦ ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσεν Αὐτοκράτορα τὸν Δαλματὸν Κλαύδιον (260—270) ἀσήμεως ἐπὶ διετίαν βασιλεύσαντα. Ἐπ' αὐτοῦ ἀναφέρονται πολλοὶ μάρτυρες ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὸ 269, καταδιωχθέντες πιθανῶς ὑπὸ τῆς Γερουσίας τῆς Ρώμης, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Αὐτοκράτορος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξεν Αὐτοκράτορα τὸν Αὐρηλιανὸν (270-275). Οὗτος περιεκοσμεῖτο ὑπὸ πλείστων ἀρετῶν, κατὰ δὲ τὴν πρώτην αὐτοῦ σχέσιν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἐφάνη δίκαιος. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 272 συνῆλθεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἡ δευτέρα κατὰ τοῦ Παύλου Σαμοσατέως,

1. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,15.

2. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,32.

τοῦ γνωστοῦ αἰρεσιάρχου, Σύνοδος, ἣτις καθήρεσεν αὐτόν, ἐκλέξασα διάδοχον αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Ἀντιοχείας τὸν Δόμνον. Ἄλλ' ὁ Παῦλος Σαμοσατεὺς στηριζόμενος εἰς τὴν ἀπροκάλυπτον προστασίαν τῆς Βασιλείσης τῆς Παλμύρας Ζηνοβίας, μετὰ πύλλης τῆς θεασύτητος κατεφρόνει τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ κατεῖχε τὸ Ἐπισκοπεῖον τῆς Ἀντιοχείας μετὰ τοῦ παρακειμένου ναοῦ. Ἡ θέσις τῶν Ἐπισκόπων ἀπέβη δυσχερεστάτη, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Αὐρηλιανὸς ἐκστρατεύσας κατὰ τῆς Ζηνοβίας ἐγένετο κύριος πάσης τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἐπίσκοποι ἐτόλμησαν ν' ἀπευθυνθῶσι πρὸς αὐτόν καὶ παρακαλέσωσιν ὅπως προστατεύσῃ αὐτοὺς κατὰ τοῦ αὐθάδους αἰρεσιάρχου. Ὁ δίκαιος Αὐρηλιανὸς δικαίως ἔλυσε τὸ ζήτημα, ἀποφανθεὶς ὅτι τὰ ἀμφισβητούμενα κτήματα (=τὸ Ἐπισκοπεῖον τῆς Ἀντιοχείας καὶ ὁ ναὸς) δεόν ν' ἀνήκωσιν εἰς ἐκείνους οἵτινες εὗρισκονται ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Ἰταλίας καὶ τὸν τῆς Ρώμης. Οὕτω δὲ κατέλαβον αὐτὰ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐκδιωχθέντος τοῦ Παύλου Σαμοσατέως μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης ¹.

Οὐχ ἦττον ἢ ἀπροσωπώληπτος αὕτη τοῦ Αὐρηλιανοῦ ἐπέμβασις ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων κατὰ δυστρόπου αἰρεσιάρχου δὲν σημαίνει εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἀφοῦ ἄλλως τε ὁ Παῦλος Σαμοσατεὺς ἦτο προστατευόμενος τῆς Ζηνοβίας, ἣν κατεπολέμησεν ὁ Αὐρηλιανός. Ἦτο δὲ οὗτος υἱὸς ἱερείας τοῦ θεοῦ Ἡλίου ἢ τοῦ Μίθρα, οὗτινος ἡ λατρεία τὰ μάλιστα διεδόθη ἀνὰ τὸ ρωμαϊκὸν κράτος κατὰ τὸν γ' αἰῶνα, τοῦ Θεοῦ δὲ τούτου ἴδρυσε μεγαλοπρεπέστατον ναὸν ἐν Κυρηνά⁷ λιφ τῆς Ρώμης, κοσμηθέντα διὰ τῶν λαφύρων τῆς Παλμύρας. Εἰς τὸν Θεὸν Ἡλίον ἀφιέρωσε τὸ ὅλον Ρωμαϊκὸν κράτος ὁ Αὐρηλιανός, ἀναγορεύσας αὐτὸν κύριον τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους (sol dominus imperii Romani). Προόδηλον λοιπὸν ὅτι ὁ Αὐρηλιανὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διάκηται συμπαθῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν κατὰ δὲ τὰς πληροφορίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ιστορικοῦ Εὐσεβίου «προϊούσης αὐτῷ (=τῷ Αὐρηλιανῷ) τῆς ἀρχῆς ἀλλοιόν τι περὶ ἡμῶν φρονήσας ἤδη πια βουλαῖς, ὡς ἂν διωγμὸν καθ' ἡμῶν ἐγείρειν ἀνεκινεῖτο, πολὺς τε ἦν παρὰ πᾶσιν ὁ περὶ τούτου λόγος» ². Καὶ λέγει μὲν ὁ Λακτάντιος ὅτι ὁ Αὐρηλιανὸς ἐξέδωκε cruenta edicta, καθ' ἃ ἔδει νὰ καταδικάζωνται εἰς θάνατον

1. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,30.

2. Εὐσεβίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 7,30.

οἱ μὴ προσφέροντες θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς Χριστιανοί ¹, ἀλλ' ὁ Εὐσέβιος πάλιν λέγει «μέλλοντα δὲ ἤδη (τὸν Αὐρηλιανὸν) καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον, θεία μέτεται δίκη μονο-
~~νοική ἐξ ἀρκιώνων τῆς ἐγγχειρίας αὐτὸν ἀποθεσμούσα»~~. Εἶνε δὲ γνω-
στὸν ὅτι ὁ Αὐρηλιανὸς κατὰ Μάρτιον τοῦ 275 ἔπεσεν ἐν Θράκῃ θύμα
συνωμοσίας. Ὡστε ἡ ἐξεδόθη τὸ διάταγμα καὶ ἐφηρμόσθη μόνον ὀλί-
γους μῆνας τοῦ 275 ἐν Θράκῃ, ἢ ἐντελῶς δὲν ἐπρόφθασε νὰ ὑπογράψῃ
αὐτὸ ὁ Αὐρηλιανός, δολοφονηθεὶς, τὰ δὲ φερόμενα ἀβέβαια ἄλλως τε
μαρτύρια, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ ², ἂν τῷ ὄντι συνέβησαν, ἀνάγονται εἰς τὴν
πρὸ τοῦ 275 ἐποχὴν τῆς ὀλιγοχρονίου βασιλείας τοῦ Αὐρηλιανοῦ.

Ἐπομένως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ Γαλλιανοῦ ἀρξα-
μένη εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας δὲν διαταράχθη σοβαρῶς. Πανταχοῦ δὲ ὁ
ἀριθμὸς τῶν πιστῶν καταπληκτικῶς ἠῤῥξανε, ναοὶ χριστιανικοὶ ἰδρύνοντο
εἰς ἀπάσας τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας εἰσήρχοντο Χριστιανοί, ἄνευ ὑπο-
χρεώσεως τινὸς πρὸς τήρησιν τῶν τύπων τῆς ἐθνικῆς θρησκείας³. Παρὰ
μικρὸν νὰ πιστεύσωσι τινὲς ὅτι ἡ πάλῃ τοῦ Ἐθνισμοῦ πρὸς τὸν Χρι-
στιανισμὸν ἔληξε δι' ἀποτυχίας τοῦ πρώτου. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἦτο δυ-
νατὸν ἐφ' ὅσον ὑφίσταντο τ' ἀπαγορευτικὰ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δια-
τάγματα τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνεγνωρίζετο ἐπι-
σήμως τὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ δικαίωμα ἐλευθέρως ὑπάρξεως ἐν τῷ Ρω-
μαϊκῷ κράτει. Ἄλλως τε τὸ κράτος ἐταράσσετο δεινῶς κατὰ τὴν ἐπο-
ποχὴν ἐκείνην, ἐποχὴν τῶν τριάκοντα τυράννων κληθεῖσαν ἐν τῇ ρω-
μαϊκῇ ἰστορίᾳ, ἔνεκα τῶν πολλῶν πολλαχοῦ ἀναφαινομένων Αὐτοκρα-
τόρων. Ἐγνώσθησαν δ' ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πλεῖστα μαρτύρια, οἷον
τοῦ Τροφίμου, Σαββαζίου καὶ Δορυμέδονος ἐν Συρίᾳ, ἐκτὸς πολλῶν
ἄλλων χριστιανῶν, οἵτινες ἐφονεύοντο ὑπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἢ
ὑπὸ τῶν βαρβάρων ⁴. Ὡστε ἡ εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας ἐν τέλει τοῦ γ'
αἰῶνος ἦτο προσωρινή, ἀλλὰ κατὰ τὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας
ἐπεκράτησεν ἐν παραμοναῖς τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ δ' αἰῶνος διεξαχθείσης
ἐσχάτης πάλῃς τοῦ Ἐθνισμοῦ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ποικιλαχῶς
φελήσασα, ἐνισχύσασα καὶ προπαρασκευάσασα τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν
ἐπικειμένην ταύτην πάλῃν.

2. L a c t a n t i i, De mortibus persecutorum, c. 6.

1. P. A l l a r d, ἐνθ' ἀν. σ. 241 ἐξ.

3. Εὐσέβιου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 8,1.

4. P. A l l a r d, ἐν' ἀν. σ.274 ἐξ.